

E. H. Wright - Librarian

26 Sycamore

89171. 092

S-66

092

№ 82

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՄ ԳԻՐԱՊԵՇԱԿԱՆ

№ 82

ԼԵՒ ՏՕԼՍՏՈՅ

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ

Ն Կ Ն Ն Ր Կ

391.71.092

0-66

19 NOV 2010

№ 82 ՀՐԱՏԱՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԱՂԻՐԻՐ-ՏԱՐԱՆՔԻ № 82

Կ Ա Ձ Մ Ե Յ

Աղբիւրի աշխատակից

Ն. Ա. ՍՕՂՕՎԵՒ - ՆԷՍՄԷՂՕՎ

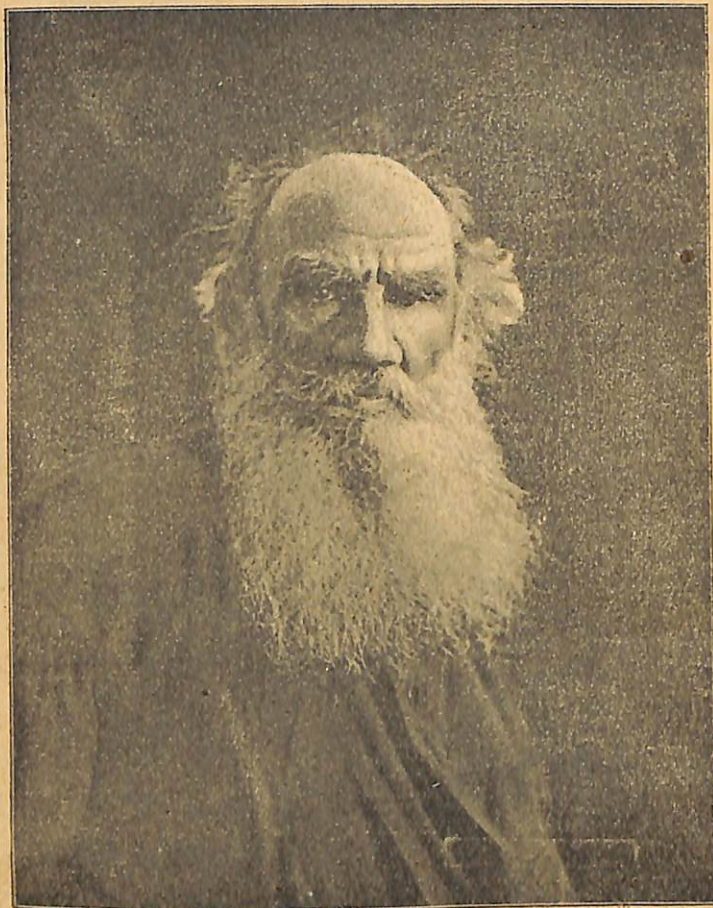
ԿԵՆՏՐԱԿԱՆ
ԱԿՆԱՐԿ

Թ Ի Յ Լ Ի Ս

Արագածիկ «Հայկական» երկրաւեփնակայա № 17.
1910 թ.

ԼԵԻ ՏՕԼՍՏՕՅ

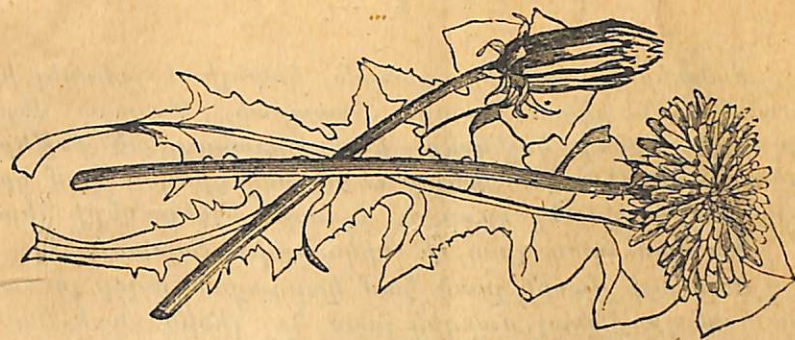
ՎԵՐՋԻՆ ԶՐՈՅՅԸ

Աշխարհում միլիոնաւոր մարդիկ կան,
շատերն են տանջւում. ինչո՞ւ դուք
բոլորդ այստեղ միայն ինձ մօտ էք:

ԼԵԻ ՏՕԼՍՏՕՅ

Աստապոլօ,

Շաբաթ, 1910 թ. 6 նոյեմբ. 11 ժ. 16 ր. գիշերայ:

ԼԵԻ ՏՕԼՍՏՕՅ

Յուզելով, յափշտակելով, տարակուսելով, ու-
րախանալով, տանջելով, թափանցելով իր հոգու
խորքը, նա թափանցեց մարդկանց հոգիները, կեն-
դանագրեց նրանց՝ ցոյց տալով, թէ ի՞նչ են նրանք
և ի՞նչ պիտի լինին:

Ն. Ա. ՍՕԼՈՎԻՆԻ-ՆԵՍՏԵՐՈՎ.

Տուրա նահանգական քաղաքից տանհինգ վերստի
վրայ գտնւում է մի հինաւորաց իշխանական կալացք-
նասնայա Պօլեանա անունով:

Այդ կալածքը գեղանկար դիրք ունի, շրջապատւած
լինելով մեծ, հինաւորաց անտառով:

Կալածատիրոջ տունը շրջապատւած է դարաւոր
լորենիներով. նրա մօտ գտնւում են չորս հատ փոքրիկ
արհեստական լճակներ և անխնամ թողած մի հին պար-
տէզ, որի շուրջը հողաթումբ է քաշած: Հինաւորաց սիւ-
նագարդ, ամրոցանման մեծ տունը՝ իր բազմաթիւ սենեակ-
ներով՝ վաղուց այրւել է, և նրա աւերակների մօտ հիմա
կանգուն են երկու կողմնակի շինութիւն. դրանցից մէկը
երկյարկանի է, և վայրի յարկում տեղաւորւում է տան-
տիրոջ առանձնասենեակը, գրադարանը և ննջարանը:

Առանձնասենեակում դրւած է հասարակ գրասեղան,
մի քանի աթոռ, բազմոց և գրքերի համար դարակ, պատե-
րից կախւած է մի քանի պատկեր: Գրադարանը շատ
հարուստ է և լի զանազան գրքերով՝ գրւած այն եօթը
լեզուներով, որոնց ազատ տիրապետում է տանտէրը:

Տանտիրոջն ամենից յաճախ կարելի է տեսնել իր առանձնասենեակում, հագած հասարակ, կապոյտ վերնաշապիկ, երկար կօշիկներ—կամ խորասուզած ընթերցանութեան մէջ, կամ խոշոր ձեռագրով գրելիս, կամ զրոյց անելիս իր մերձաւոր ու ծանօթ այցելուների հետ: Դա հանճարեղ գրող Լև Նիկոլայիչ Տօլստօյն է:

Տօլստօյի մասին լսած կամ կարդացած բոլոր լուսաւոր կամ գրաճանաչ մարդիկ լսած կը լինին նաև Նաստայա Պօլեանայի մասին, որտեղ նա ծնւել է, անց է կացրել իր մանկութիւնը և իր երկար կեանքի մեծ մասը՝ շարունակ աշխատելով իր հասարակ առանձնասենեակում, որտեղ նա ստեղծագործել է իր նշանաւոր գրւածքները, որոնցից շատերը կապրեն ոչ միայն հարիւրաւոր տարիներ, այլև այնքան ժամանակ, որքան կապրի հարուստ ու պատկերաւոր, կենդանի և ուժեղ ուսւ լեզուն:

Նաստայա Պօլեանայում Տօլստօյը աշխատում է ոչ միայն փակւած իր հասարակ, բայց և հռչակաւոր առանձնասենեակում, այլ նա սիրում է նաև ֆիզիկական աշխատանք, որ եռանդ ու կորով է տալիս նրա ամրակազմ մարմնին և պայծառութիւն՝ նրա ստեղծագործող մտքին: Նա իր համար աշխատանք է գտնում թէ հայրենի անտառում և թէ իր սրտին մօտ գիւղական խրճիթում: Զրնայած որ այդ մեծ մարդուն բնութիւնը շատ առատ է պարգևատրել, բայց և այնպէս նա իր տաղանդը տառնապատկել է աշխատանքով և արդարութեան ու ճշմարտութեան յաւիտենական որոնումներով:

Նրա կեանքն ու գործերը շատ խրատական կողմեր ունին. նրա մասին շատ են գրում ու խօսում թէ երկրպագուներից ու յարգողներից և թէ թշնամիներից:

Ահա այդ շատ գրած ու խօսածներից և հէնց Տօլստօյի իր պարզ ու անկեղծ գրութիւններից օգտւելով մենք կը փորձենք շատ համառօտ պատկերացնել այդ մեծ մարդու և հեղինակի առանձնայատուկ կեանքը:

*
*
*

Տօլստօյը ծագում է հին ու անւանի տոհմից: Նրա պապը Պետրոս Մեծի մտերիմն է եղել, եղել է դեսպան Կ. Պօլսում: Տօլստօյների հեռաւոր նախահայրը պրուսացի գաղթական է եղել, ազգանունը Dick—«հաստ», որից և առաջացել է ուսական Տօլստօյ ազգանունը: Ուրեմն ուսւ

ամենամեծ գրողի—Տօլստօյի մէջ էլ հօր կողմից օտար արիւն կայ: Մայրը՝ նշանաւոր Վօլկօնսկի տոհմիցն է, մեծ մայրերից մէկը իշխ. Գօրչակովներից է, իսկ միւսը՝ Տրուբեցկօյներից: Վօլկօնսկիներն ու Գօրչակովները ուղիղ գծով ծագում են Ռուս պետութեան հիմնադիր և առաջին իշխանապետ Րիուրիկից:

Լ. Ն. Տօլստօյ արտաքինով շատ նման է իր պապ իշխ. Վօլկօնսկուն, իր մօր հօրը: Բարձր ճակատ, խիտ ու կիտւած յոնքեր, որոնց տակից փայլում են խորաթափանց, մանր ու խոր ընկած մոխրագոյն աչքերը:

Լ. Ն. Տօլստօյի հայրը՝ ժառանգութիւն ստանալով քայքայւած կալւածք և բաւական մեծ պարտք՝ չէր կարող բաւականանալ իր սպայական ուժիկով, ուստի ազգականների խորհուրդով ամուսնացաւ հասակն անցկացրած ու տգեղ իշխանագնուհի Մարիա Նիկոլայիւսա Վօլկօնսկայի հետ, որ հարուստ իշխանական տան միակ ժառանգուհին էր. ապա նա պաշտօնը թողեց ու բնակութիւն հաստատեց իր կնոջ կալւածքում—Նաստայա Պօլեանայում:

Ահա այստեղ, Նաստայիւսա Պօլեանայում, ութսուն երկու տարի առաջ, 1828 թւի օգոստոսի 28-ին, ծնւում է Լ. Ն. Տօլստօյը: 1831 թ., երբ նա նոր էր լրացրել երեք տարին, մեռնում է նրա մայրը: Վեց տարի յետոյ վախճանւում է նաև հայրը: Այդպիսով ինչը տարեկան հասակից մանուկ Տօլստօյը բոլորովին որբ է մնում:

Հարստութիւնն էլ չի կարող որբին ուրախացնել. որբը միշտ էլ որբ է, ինչ պայմաններում էլ լինի: Իսկ այնպիսի սպաւորւող, նեարդային ու մտորող մանկան համար, ինչպիսին Տօլստօյն էր, երեք տարեկան հասակից մայրական քնքոյշ զգացմունքից զրկւելը շատ զգալի էր: Ինչպէս երևում է նրա գրւածքների այն կտորներից, որոնցում նա արեւստօբէն նկարում է իր մօր պատկերը, նա սիրում էր իր մօրը ջերմագին, քնքոյշ ու խորունկ սիրով: Ի միջի այլոց նա իր մօրը պատկերացրել է «Պատերազմ եւ խաղաղութիւն» խորագրով յայտնի բազմահատոր անմահ գրւածքում (իշխանագնուհի Մարիա Վօլկօնսկայա):

Փոքր հասակից որբ մնալով՝ Տօլստօյը մանկութիւնից սկսած ապրում է իր վաղամեռ մօր թողած կենդանի յիշողութիւններով: Նա իր «Մանկութիւն» անունով յայտնի

գրւածքում շատ սրտաշարժ տողեր է նւիրել իր մօրը*), անկասկած, ուրիշների պատմածների համաձայն:

Մայրական սիրոյ մեծ նւիրական զգացմունքը միշտ թանգ է եղել մեծ գրողի համար, և նա իր մօր թանգագին յիշատակին իր երկերի մէջ նւիրել է շատ հրաշալի էջեր՝ սկսած «Մանկութիւն» գրւածքից, որն իր պարզութեամբ ու անկեղծութեամբ գրւում ու յափշտակում է ամեն մի ընթերցողի, ինչ հասակի էլ լինի նա:

1837 թ. Տօլստոյների ամբողջ ընտանիքը Նաւնայեա Պօլեանայից տեղափոխւում է Մոսկւա, որտեղ մեծ որդին պիտի պատրաստւէր ու մտնէր համալսարան, բայց հայրը յանկարծակի վախճանւում է, թողնելով իր անտեսական գործերը շատ խճճւած դրութեան մէջ: Խնայողութեան համար փոքր երեխաները, որոնց թւում և մանուկ Լևը նորից վերադառնում են Նաւնայա Պօլեանայ:

Այստեղ երեխաներին սովորեցնում էին գերմանացի դուկէրներ (անային դաստիարակներ) և ուսուսանողները: Մանուկ Տօլստոյի վրայ այդ դուկէրներէնք ամենից մեծ տպաւորութիւն թողել է մի գերմանացի, որին նա անմահացրել է Կարլ Իվանովիչ անունով իր «Պատանեկութիւն» գրքի մէջ:

Տօլստոյը հէնց մանուկ հասակից շատ դիտող էր. նա ամեն բան նկատում էր, վերլուծում, ամփոփում ու թէև մանուկ հասակում շարժուն ու չարաճճի, կենդանի ու աշխոյժ բնաւորութիւն ունէր, բայց միևնոյն ժամանակ մտախոհ ու զգայուն էր և գեղեցիկ սրտի տէր. այդ պատճառով նա իր մերձաւորներին օտարոտի էր թւում, իսկ երբեմն էլ աչքի էր ընկնում իր անսպասելի արարմունքներով: Օրինակ՝ մի անգամ ճանապարհին, պօստային կառքերով ճանապարհորդելու ժամանակ, երբ ամենքն

*) «Մանկութիւն» Տօլստոյի առաջին գրւածքն է, որ տպագրւել է 1852 թ. (ուրեմն 56 տարի առաջ), մեծ տպաւորութիւն է արել ընթերցող հասարակութեան վրայ և միանգամից հռչակել հեղինակի անունը: Հայերէն թարգմանել է մեր հանգուցեալ վիպասան Պերճ Պօռեանը, որև տպագրւել է նախկին «Թիֆլիսի Հայոց Հրատարակչական Ընկերութեան» հրատարակութեամբ: Մեր պատանիներին խորհուրդ ենք տալիս կարդալ այդ գեղեցիկ գիրքը:

նստել էին կառքերում և պիտի ճանապարհէին, սկսեցին որոնել մանուկ Տօլստոյին, որ նա էլ նստէ: Այդ ժամանակ նա գլուխը դուրս հանեց պօստային կայարանի պատուհանից ու ձայն տւեց. *ma tante* (հօրաքոյր), ես այս բոլորիս դուրս կը գամ: Նրա գլխի կէսը խուզւած էր... Մի քանի բոլորէ կանգ էին առել կայարանում, և տարօրինակ մանուկը ուղեցել էր գլուխը խուզել աւելորդ տեղը:

Ինքը Լ. Ն.-ը պատմում է իր ընտանեկան շրջանում, որ մանուկ հասակում, երբ նա եօթ—ութ տարեկան էր, նրա մէջ բուռն ցանկութիւն է ծագում թոչնի օգի մէջ: Նա կարծում էր, թէ դա հեշտ բան է, միայն պէտք է ծալապատիկ նստել, գրկել ծնկները ու սեղմել, և որքան աւելի ուժեղ սեղմես, այնքան աւելի բարձր կը թոչես:

Այդ միտքը հանգստութիւն չէր տալիս նրան, և նա կատարեց իր մտադրութիւնը: Նա փակւեց դասատան մէջ, բարձրացաւ պատուհանի վրայ և իր մտադրութիւնը իսկութեամբ կատարեց: Նա պատուհանից գլուխը ու վայր ընկաւ գետնին, երկու և կէս սաժէն բարձրութիւնից, ոտքերն վնասեց ու չը կարողացաւ տեղից վերկենալ, որով շատ վախեցրեց իր մերձաւորներին:

Նա նեարդային, ինքնատիպ ու շատ զգայուն մանուկ էր, ցնորքները նա իրականութեան տեղ էր ընդունում և ընդհակառակը՝ իրականութիւնը ցնորքի տեղ: Նա յափշտակւում էր ամեն բանով, և դասատան մէջ նստած՝ մտածում էր, թէ ինչպէս լաւ կը լինէր, եթէ ինքն էլ մեծերի հետ նստած լինէր պատշգամբում, մասնակցէր նրանց զրոյցներին. նա ուզում էր ամենքին դուր գալ, հնարագէտ լինել. տանջւում էր, որ նրան վերաբերւում են իբրեւ երեխայի, որ նա տգեղ է, մազերը կոշտ ու ցցւած են, քիթը՝ լայն, աչքերը՝ մանր ու մոխրագոյն: Նա շատ վաղ սկսեց, պայքարել իր զգացմունքների հետ և փրկութիւն որոնեց մտորումների մէջ. նա շատ վաղ ծանօթացաւ վշտի հետ ու միշտ անճնատուր էր լինում խորհրդածութիւնների, խորասուզում էր տխրութեան մէջ: Այդ յատկութիւններով նա աչքի էր ընկնում ամբողջ ընտանիքում, և ամենքը նայում էին նրա վրայ, իբրեւ մի տարօրինակ և արտասովոր երեխայի վրայ:

1840 թ. որբ Տօլստոյների խանամակալուհի նշանակւեց նրանց հօրաքոյր Իւշկովան, որը որբերին տարաւ

իր մօտ Կազան քաղաքը: Դրանով փոխւեց Նախնայա Պօլս-
անայի նրանց պարզ կեանքը. գիւղական առողջ մանկու-
թիւնը վերջացաւ ու սկսեց քաղաքի աղմկալի կեանքը
իր բոլոր պակասութիւններով:

Լ. Ն. Տօլստօյը իրենց ճանապարհորդութիւնը դէպի
Կազան և վերջինումս անցկացրած կեանքը նկարագրել է
իր «Պատանեկութիւն» գրքում, որ նոյնպէս թարգմանւած
է հայերէն:

Մինչև այդ ժամանակ մանուկ Տօլստօյը շարունակ իր
մասին էր մտածում և մտորում: Նա ցանկանում էր, որ
ամենքը իր համար պարեն, իրանով հետաքրքրւեն: Բայց
լինելով վերին աստիճանի տպաւորւող՝ նա այս ճանապար-
հորդութեան ժամանակ յանկարծ տեսնում է բաղմաթիւ
մարդկանց, որոնք ապրում են իրանց հողներով, իրանց
զգացմունքներով ու մտքերով, իրանց առանձնայատուկ
կեանքով, որից, սակայն, այնքան հեռու է ինքը. նա
զգում էր, որ ինքը դեռ պէտք չէ նրանց համար, բայց
գիտակցում էր, որ պէտք է որոշ գիրք բռնէ և յարաբե-
րութեան մէջ մտնէ մարդկանց հետ:

Մանկութիւնը վերջացել էր. նրանից մնացել էին
պայծառ և ուրախ յիշողութիւններ, բայց միայն յիշողու-
թիւններ:

Կազանում սկսեց սւրիշ կեանք: Լև Նիկօլաեւիչին
պատրաստում էին համալսարան մտնելու համար. բայց
նա հիմա էլ, ինչպէս և ապագայում, տարօրինակ էր պա-
հում իրան: Պատանեկութեան հասակում էլ լաջն քիթը,
սգեղ դէմքը և ամբողջ արտաքինը տանջում են նրան
կարծես աւելի՝ քան նոյն իսկ առաջ:

«Նա բնականից ամաչկոտ էի,—ասում է Լ. Ն. Տօլս-
տօյը,—բայց իմ ամաչկոտութիւնն աւելանում էր այն
համոզմունքից, որ ես այլանդակ ու անձոնք եմ: Նա չա-
փազանց ինքնասէր էի արհամարհել բոլոր այն բաւակա-
նութիւնները, որ մարդու տալիս է գեղեցիկ արտաքինը,
և ես լարում էի իմ խելքի և երեակայութեան բոլոր
ուժերը, որ բաւականութիւն գտնեմ հպարտ առանձնու-
թեան մէջ»:

Հօրաքրոջ շրջանում արտաքին ու գեղեցիկ ձևերը
առաջին տեղն էին բռնում, և Լ. Ն.-ի մանկական, պատա-
նեկական և նոյն իսկ երիտասարդական հասակի ինքնա-
տիպ բնաւորութիւնը նրան հանգիստ չէր տալիս. նա հի-

ւանդոտ արամադրութեամբ՝ շարունակ մտածում էր, որ
ինքը սուերի մէջ է, իրան չեն նկատում, չեն երկրպա-
գում, չեն սիրում, որ ինքը դժբաղդ է,—և նա շարունակ
տանջում է իրան այն մտքով, որ ինքը թշաւ ուրբ է, ու
ինքը իրան մխիթարում է:

«Որ իր դժբախտութեան պատճառը ինքը չէ, այլ իր
ճակատագիրն է այդպէս, որ իր վիճակը նման է թշաւ
մարդու վիճակի»:

Լ. Ն.-ը կամ մտորումների մէջ էր ընկնում և ըստ
երևոյթին հեռանում էր իրական կեանքից, կամ յանկարծ
յիշելով, որ մանր իւրաքանչիւր ժամ սպասում է իրան,
վճռում էր, որ մարդ չի կարող ուրիշ կերպ բաղդաւոր
լինել, եթէ ոչ օգտուել ներկայով. և չը մտածելով ապա-
գայի մասին՝ ամբողջ օրերով դասերը թողնում էր ու
պառկած անկողնի մէջ՝ որ և է վէպ էր կարդում կամ
պրեանիկներ էր ուտում:

Ինչպէս ասացինք, պատանի Տօլստօյը իրան դժբաղդ
էր համարում և յաճախ մտածում էր մահւան մասին.
բայց հօրաքրոջ աշխարհիկ շրջանը նրան գրաւում է դէպի
աշխարհիկ գւարճութիւններ. նա թէև իրան անյարմար է
զգում այդ շրջանում, բայց և այնպէս ապրում է այնպէս,
ինչպէս պահանջում է միջավայրը: Նա զբաղւում է նոյն
իսկ իր արտաքինով, հոգս է քաշում եղունգների երկա-
րութեան ու մաքրութեան մասին, ձևերի գեղեցիկութեան,
զլուխ տալու, պարելու կամ դուրեկան կերպով խօսելու
դատարի բաների մասին և այլն:

Ուսանող Տօլստօյի կեանքը լի էր երկուութիւնով,
հակասութիւններով և ներքին ու արտաքին կեանքի պայ-
քարով. իր կեանքի այն շրջանի մասին նա գրում է.

«Սարսափելի է յիշել, թէ իմ կեանքի 16-ամեայ
շրջանում որքան անգնահատելի բան եմ գործադրել այդ
յատկութիւնը (այսինքն աշխարհիկ փայլը) ձեռք բերելու
համար. ամենքին այդ բանը, ըստ երևոյթին, հեշտ էր
աջողում: Նա նախանձով էի նայում նրանց և լռիկ կեր-
պով աշխատում էի Փրանսերէնի կամ զլուխ տալու ար-
ւեստի վրայ՝ ուշադրութիւն չը դարձնելով, թէ ում ես
զլուխ տալիս...»:

Համալսարանը շատ քիչ բան է տւել Լ. Ն. Տօլստօյին:
Նա սկզբից մտաւ արեւելեան բաժինը և, ըստ երևոյթին,
ուզում էր լրջօրէն պարապել գիտութեամբ, բայց դա

անիրագործելի էր նրա համար: Տնային հանգամանքները և կեանքի պայմանները խանգարում էին նրան լուրջ պարապելու: Նա շարունակ ստիպւած էր մասնակցելու պարահանդէսների, երեկոյթների, կենդանի պատկերների, ներկայացումների, նւագահանդէսների—կամ ընդհանուր նահանգապետի, կամ ազնականների պարագլխի, կամ ուրիշների մօտ՝ այս կամ այն բարձրաստիճան այցելուների առիթով սարքած տօնախմբութիւններին: Աղմկալի աշխարհիկ կեանքը հնարաւորութիւն չէր տալիս նրան ուսումնասիրելու արեւելեան լեզուները: Կիսամեայ քննութիւններին նա վատ թւանշաններ ստացաւ. ապա այնքան քիչ էր պարապում, որ թոյլ չըտւին քննութիւն տալու: Միւս տարին նա չուզեց մնալ նոյն կուրսում և տեղափոխեց իրաւաբանական բաժինը, որ դարձեալ նրան շատ քիչ բան տւեց:

Կազանի աշխարհիկ կեանքը նրան զգուշացրեց. համալսարանական գիտութիւնը չէր գրաւում քանքարաւոր ու օժտւած երիտասարդին, որի ուժեղ բնութիւնը ձգտում էր գէպի կեանքի ճշմարտութիւնը:

1847 թ. Տօլստօյը Կազան քաղաքից վերադառնում է գիւղ. իսկ 1848 թ. արդէն Պետերբուրգում էր և այնտեղ քննութիւն էր բռնում իրաւաբանական գիտութիւններից: Նա արդէն աշոգութեամբ քննութիւն էր բռնել քաղաքացիական և քրէական իրաւունքից, սակայն նրա հոգեկան տրամադրութիւնը անսպասելի փոխւում է. նա քննութիւնները ընդհատում է և նորից վերադառնում Եսսենայեա Պօյեմնու, որտեղ մնում է մինչև 1851 թիւը:

Բնութիւնն ու գիւղական կեանքը ամբողջովին կլանում են նրան. նա գգում է, որ ծնւած է գիւղի համար, նա երիտասարդ է, նա գիտակցում է իր կոչումը—ծառայել ժողովրդին, միշտ բարութիւն անել և սիրել նրան: Նա վճռում է գիւղատնտեսութեամբ պարապել և ազնիւ պարտք է համարում բարեօրէն ուսմիկ գիւղացիների, պարտք է համարում բարեօրէն ուսմիկ գիւղացիների, մութիկների թշուառ գրութիւնը: Բայց այստեղ էլ բաւարարութիւն չըստանալով իր գիւղական կեանքից և գիւղացիների դրութիւնը բարելաւելու գործում արգելքների դիմաց զայլիս է Կովկաս իր մեծ եղբոր մօտ, որ զինուորական ծառայութեան մէջ էր թնդանօթածիւզ զօրքում:

Մի առ ժամանակ մնալով եղբոր մօտ՝ նա շուտով

յափշտակում է Կովկասի բնութիւնով և տեղացիների ինքնատիպ կեանքով. մօտ հինգ տարի Պետերբուրգում ապրելուց յետոյ, նա գալիս է Թիֆլիս, քննութիւն տալիս և ինքն էլ զինուորական ծառայութեան մտնում, նոյնպէս ուժեղ զօրքի մէջ, և մասնակցում է լեռնցիների հետ ունեցած բազմաթիւ ընդհարումներին:

Փառահեղ և անսովոր բնութեան ազդեցութեան տակ՝ երկու եղբայրների մատաղ ուժերը, ելք որոնելով՝ ընթացան ստեղծագործութեան ճանապարհով, և Լ. Ն.-ը 1852 թիւն գրեց իր առաջին վէպիկը—«Մանկութիւնը», որին անյապաղ յաջորդեցին «Կայսրածատիկոյ առաւօտը», «Դէպքը», «Պատանեկութիւնը»: Բացի դրանցից՝ նախագծեցին «Կազակները», «Երիտասարդութիւնը»:

Առաջին գրածքները տպագրեցին Նշանաւոր բանաստեղծ Նեկրասովի «Современник» ամսագրում Լ. Ն. ստորագրութեամբ: Այդ գրածքները միանգամից գրաւեցին հասարակութեան ուշադրութիւնը և արժանացան քննադատների ու հեղինակների գովասանքին. օրինակ՝ Ֆ. Մ. Դոստօեւսկին՝ կարդալով «Մանկութիւնը» և «Պատանեկութիւնը», հիացել էր և թախանձաղին խնդրում էր իր ծանօթներին, որ յայտնեն, թէ ով է թագնւած Լ. Ն. տառերի տակ:

Ինչպէս ասացինք, Տօլստօյի առաջին գրածքը լոյս տեսաւ 1852 թ. սեպտեմբերի 1-ին, երբ հեղինակը 24 տարեկան էր:

Այդ ժամանակ նա մտորում էր թէ գրական և թէ զինուորական փառքի մասին և միեւնոյն ժամանակ լուրջ մտածում էր ձուլել հասարակ ժողովրդի հետ:

Նա ապրում էր հասարակ կազակների մէջ, մի ստանիցայում (կազակների գիւղ), որ գտնւում էր Թերեք գետի ձախ ափին, Դղար քաղաքի մօտ. այստեղ նա երբեմն որսորդութեամբ էր պարապում, ֆուսիան (միրհաւ) կամ վայրի խոզ էր որսում, թափառելով անտառների և ճահիճների մէջ և շատ անգամ յիշելով իր համար զգուշի դարձած աշխարհիկ պարերեկոյթներն ու խրախճանքները: Լ. Ն.-ը այստեղ ժամանակը անց էր կացնում բնութեան ծոցում. հսկայական լեռնաշղթայի ստւերներում. նա համակում էր վսեմ բնութեան գեղեցկութիւնով:

Նա յետոյ հրճանքով էր յիշում այդ ժամանակը և ապում էր:

«Պէտք է ճաշակել կեանքը իր անարեւոտ գեղեցկութեամբ, որ կարելի լինի ըմբռնել երջանկութիւնը: Սակայն ի՞նչ է երջանակութիւնը: Լինել բնութեան ծոցում, տեսնել նրան, խօսել նրա հետ, չըմտածել վաղւան մասին, մենքն աշխատել, ինչպէս թառամած տերեր ընկնում է ծառից՝ հետք ու յիշողութիւն չըթողնելով իրանից յետոյ»:

Այդ պարզ ու բնական կեանքը բնութեան ծոցում, ի հարկէ, շատ գրաւիչ էր, ինչպէս յուզած հոգին հանգրտացնող, մտքի ու սրտի տանջանքները մեղմացնող մի միջոց, բայց ի՞նչպէս հաշտեցնել Տօլստոյի մտորումները, փառքի, իշխանութեան կամ մերձաւորների ու ամբոխի հրճանքի և երկրպագութեան հետ. նրա տաղանդի կամ քաջ ու անվեհեր մարտիկի հերոսական սխրագործութիւնների առաջ, որ ձգտում ու մտորում է Դէորգիեւսկի խաչով իր կուրծքը զարդարելու, որպէսզի ծանօթ-անծանօթ իմանան, որ նրանց առաջ կանգնած է ոչ թէ մի հասարակ մահկանացու, այլ հերոս... Եւ Լ. Ն.-ը, ինչպէս ասում է իր յիշողութիւնների մէջ Բէրսը, «բուռն կերպով ուզում էր Դէորգիեւսկի խաչ ստանալ և նոյն իսկ առաջարկել էր այդ նպատակով, բայց չի ստացել մերձաւոր իշխանաւորներից մէկի պատճառով, որ վատ էր տրամադրւած դէպի նա: Այդ բանը վշտացրեց նրան և միևնոյն ժամանակ փոխեց նրա հայեացքը քաջութեան մասին. նա այլևս քաջ չէր համարում աշխատիքներին, որոնք ճակատամարտի ժամանակ առաջ են անցնում և ձգտում են պարգևների. նա քաջութիւն է համարում միայն խելացի վերաբերմունքը դէպի փոսնոր»:

1853 թւի սկսւեց Ղրիմի պատերազմը, և Լ. Ն. Տօլստոյը հէնց պատերազմի սկզբից տեղափոխւեց Դանուբեան զօրաբանակը: 1854 թւի նոյեմբեր-ամսին նա եկաւ Սեւաստօպօլ քաղաքը, որտեղ մնաց մինչև այդ քաղաքի պաշարման վերջը:

1855 թւի մայիսին Լև Նիկօլայեւիչը նշանակւեց մի լեւոնային զօրամասի հրամանատար և բուռն մասնակցութիւն ունեցաւ մի դժբաղդ ճակատամարտի, որ տեղի ունեցաւ օգոստոսի 11-ին Սև գետակի մօտ:

Նա սպասում էր, թէ իրան կը պարգևատրեն այդ դէպքի համար և մտորում էր նոյն իսկ Փլիզել ադիստանտի կոչման մասին, ինչպէս ասում է նրա կենսագիրներից

մէկը: Բայց այս անգամ էլ նրա յոյսը չիրագործւեց:

Լ. Ն. Տօլստոյը թէ կովկասում և թէ Սեւաստօպօլ եղած ժամանակ յայտնի էր իր անվեհերութեամբ:

Սեւաստօպօլի նրա պաշտօնակիցներից մէկը հետևեալն է պատմում. «Տօլստոյն իր պատմածքներով ամենքին ոգևորում էր ռազմական կեանքի դժուար բողբոջներին. նա մեր հասարակութեան հոգին էր բառի բուն մտքով: Քանի որ Տօլստոյը մեզ հետ էր, — մենք չը գիտէինք, թէ ժամանակակից ինչպէս է անցնում. հէնց որ կոմսը չէր լինում, բոլորը քթերը կախում էին: Նա հազաւագիւտ ընկեր ու ազնիւ հոգի էր և անկարելի է նրան մոռանալ»:

Զինայած պատերազմի պատճառած նեղութիւններին ու զրկանքներին, Լ. Ն. Տօլստոյը կարողանում էր դեռ ստեղծագործական աշխատանքով էլ պարագել. նա այստեղ գրեց մի շարք պատմածքներ՝ «Սեւաստօպօլիանի պատմածքներ» ընդհանուր խորագրով, որոնք մեծ հռչակ ստացան: Նրա կենսագիրներից մէկը հաղորդում է, որ կայսրուհի Ալեքսանդրա Ֆէօդօրովնան, ականատեսների ասելով, Տօլստոյի առաջին Սեւաստօպօլեան պատմածքը կարդալիս ժամանակ լացել է, իսկ կայսր Նիկօլայ I հրամայել է:

«Պահպանել երիտասարդ գրողի կեանքը և նրան 4-րդ բատալէից փոխադրել աւելի ապահով տեղ»: 1855 թւին, Սեւաստօպօլի գրաւումից յետոյ՝ Տօլստոյն ուղարկւեց Պետերբուրգ, իբրև սուրհանդակ: Դրանով էլ վերջացաւ նրա զինուորական ծառայութիւնը:

Զինուորական կեանքը Տօլստոյին մօտեցրեց, հարազատ դարձրեց հասարակ ժողովրդի հետ ի դիմաց ուսն զինուորի: Տեսնելով, թէ ինչպէս պարզ, բայց և վսեմ է հասարակ ուսն մարդը, ինչպէս նա անվեհերութեամբ գնում է դէպի մահը՝ նա շերմագին և բուռն կերպով սիրեց ժողովրդի հոգին ու խոնարհւեց նրա գեղեցկութեան առաջ և դէպի ժողովուրդն ունեցած հաւատը ընդմիշտ ամրացաւ նրա սրտի մէջ:

Ինչպէս ասացինք, 1855 թւին Տօլստոյը գնաց Պետերբուրգ: Այսպիսով 27-ամեայ սպան, հերոսը և արդէն յայտնի հեղինակը պատերազմական բեմից միանգամից ընկաւ մայրաքաղաքի փայլի և ազմկալի կեանքի մէջ: Այն ժամանակ էլ նրա վրայ նայում էին, ինչպէս Ռուսաստանի պարծանքի վրայ, որ մեծ յոյսեր էր տալիս:

Ամեն տեղ նրան ընդունում էին, գուրգուրում, խնամում: Եւ նա, իբրեւ նեարգային և տպաւորող երիտասարդ, յափշտակում էր ամեն բանով, բայց միևնոյն ժամանակ, իբրեւ ստեղծագործող տաղանդ, խորը թափանցում էր ամեն մի երևոյթի մէջ. երկար մտածելուց յետոյ՝ եկաւ այն եզրակացութեան, որ Պետերբուրգը իրան յարմար չէ:

Եւ նա չընայած սիրալիր ընդունելութեան և այն ժամանակի խոշոր գրողների Գրիգորովիչի, Գոնչարովի, Տուրգենևի, Օստրովսկու, Նեկրասովի, Պանաեւի և այլոց բարեացակամ վերաբերմունքին՝ Պետերբուրգից տեղափոխեց Նասնայա Պոլեանա, որտեղ գտնւում էին իր եղբայր Նիկոլայը և քոյր Մարիան:

Այստեղ նա սկզբից մարմնամարդութեամբ էր պարապում ինչպէս և առաջ, բայց օր-օրի վրայ, կամաց-կամաց նա սկսեց գիւղատնտեսութեամբ պարապել, ինչպէս պարապում են զիւղացիները:

Տօլստոյը մի առանձին յափշտակութեամբ է խօսում հողը վարելու, հերկելու մասին:

Արօրի մածը բռնած աշխատել! Դուք չը գիտէք, թէ ինչ մեծ բաւականութիւն է պատճառում վարելը: Ծանր գործ չէ, ինչպէս շատերին թւում է: Գտնում ես, վեր գործ չէ, ինչպէս շատերին թւում է: Գտնում ես, վեր բարձրացնելով, կառավարելով արօրը՝ եւ չես նկատում, թէ ինչպէս անցնում են ժամերը մէկը միւսի ետեւից: Արիւնը ցնցազին հոսում է մարդու երակներում, միաժամ պայծառանում, իսկ ինչպէս ախորժակ է ունենում մարդ, ինչպէս քնում է»:

Տարւելով գիւղատնտեսութեամբ և վարուցանքով՝ Տօլստոյը պարապում էր նաև որսորդութեամբ, որ սալիս էր նրան հոգեկան կորով ու թռիչք, և որի ժամանակ նա երբեմն հնթարկւում էր գրաւիչ վտանգների, ինչպէս, օրինակ, արջի յարձակման և այլն: Նա յետոյ իր գրածքների մէջ շատ գրաւիչ էջեր է նւիրել իր որսորդութեանը:

Այդ ժամանակ կապեր էր հաստատել իր զրացի կալաժատէրերի հետ. բացի դրանից՝ նրա մօտ շատ անգամ հիւր էին գալիս Նասնայա Պոլեանա նաև Պետերբուրգի իր բարեկամները—զանազան գրողներ:

Գիւղը, գիւղատնտեսութիւնը, որսորդութիւնը, բարեկամական յարաբերութիւնները և բոլոր կերպով սիրւած

բնութիւնը արթնացնում էին նրա եռանդը և մղում էին դէպի ստեղծագործական աշխատանք. և այդ ժամանակ նա գրեց բազմաթիւ նշանաւոր պատմածքներ ու վէպիկներ, որոնք ամեն հասակի ընթերցողների ուշադրութիւնն են բեռում իրանց վրայ:

50-ական թւականների վերջին վտանգաւոր կերպով հիւանդացան նրա սիրելի եղբայրն ու քոյրը. նրանք բժշկւում էին արտասահմանում, որտեղ գնաց նաև Լ. Ն. Տօլստոյը:

Եղբայրն ու քոյրը վախճանեցին: Տօլստոյը շատ վշտացաւ նրանց մահով:

«Ո՛չ մի բան այսպիսի աղղեցութիւն չէր արել ինձ վրայ—գրում է նա.—ճշմարիտ էր ասում եղբայրս, թէ մահից վատ ոչինչ չը կայ»:

Տօլստոյն արտասահմանում եղել է 1857 և 1860—1861 թւերին. նա խորագնին կերպով դիտում էր այնտեղի կեանքը, մանաւանդ ուսումնասիրում էր դպրոցը և դպրոցական կրթութիւնը:

1858 թւին նա գիւղական մանուկների համար դպրոց հիմնեց Նասնայա Պոլեանայում, որ ապագայում մեծ հռչակ ստացաւ:

Նա այստեղ հրատարակեց իր նշանաւոր ամսագիրը «Նասնայա Պոլեանա» անունով, գրեց բազմաթիւ մանկավարժական յօդածներ, իսկ յետոյ կազմեց այբբենարան և ընթերցանութեան գրքեր:

Տօլստոյն այդ ժամանակ գրում էր յայտնի բանաստեղծ Փէտին:

«Ես դպրոց եմ հիմնել... մենք բոլորս սովորեցնում ենք և ամենքս էլ գոհ ենք: Ես իմ այբբենարանը վերջացրի... Իմ այբբենարանը ինձ հանգստութիւն չի տալիս և չի թողնում ուրիշ գործով զբաղւելու: Նրա տպագրութիւնը կրիայի քայլերով է առաջ գնում, և չը գիտեմ, երբ կը վերջանայ: Իսկ ես դեռ աւելացնում, պակասեցնում և փոփոխում եմ: Թէ ինչ դուրս կը գայ նրանից—չը գիտեմ, բայց ամբողջ հոգիս դրել եմ մէջը»:

Ճորտութեան վերացումից յետոյ Տօլստոյը հաշտարար միջնորդ նշանակեց, յետոյ զեմսկի իրաւասու ընտրեց: Նա ամբողջովին նւիրեց այդ գործին. ձգտում էր կենդանութիւն մտցնել ու ծառայել այն ճշմարտու-

գրողները համար տարւայ մէջ որոշ ժամանակ, որոշ ամիսներ կան ստեղծագործութեան համար: Պուշկինը, Դոպոլը և ուրիշներ աշխատանքի անձնատուր էին լինում որոշ ժամանակներում: Տօլստոյն ասում է. «Ձմեռւայ վերջը և գարնան սկիզբը իմ եռուն աշխատանքի ժամանակն է»:

Տօլստոյն իր երկար կեանքի բոլոր շրջաններում միշտ սիրում էր պարապել լեզուների ուսումնասիրութեամբ: Այսպէս, օրինակ, 1870 թւականի վերջին, 42 տարեկան հասակում, նա սկսում է ուսումնասիրել յունարէնը և այդ առիթով գրում է *Փէտին*. «Առաւօտից մինչև երեկոյ սովորում եմ յունարէն: Անհաւատալի է թէև, բայց ես հիմա ազատ կարգում եմ Քսէնոֆոնին: Հոմերոսի համար բառամթերք է պէտք և մի քիչ աւելի ուշադրութիւն: Բայց որքան ես երջանիկ եմ... Առաջինը՝ ես մեծ բաւականութիւն եմ ստանում. երկրորդ՝ ես եկայ այն համոզմունքի, որ լեզուի արտայայտած գեղեցկութիւնները ես մինչև հիմա չը գիտէի, ինչպէս ամենքը, — շատ անգամ թէև գիտէի էլ, բայց չէի հասկանում: Առանց յունարէն լեզուի գիտութեան՝ կրթութիւն չը կայ»... Այդ միևնոյն ժամանակ նա կարգում է խօսքի մեծագոյն վարպետների գրածքները: Փէտին գրած նոյն նամակում նա աւելացնում է. «Ես շատ եմ կարգացել Շէքսպիրից, Գէթթէից, Պուշկինից, Գօգոլից, Մօլիէրից, որոնց մասին շատ բան եմ ուզում ասել ձեզ... Շատ եմ ուզում խօսել շէքսպիրի, Գէթթէի և ընդհանրապէս դրամայի մասին»: Վերջը աւելացնում է. «Ամբողջ ձմեռւայ իմ գլարճութիւնս է. պառկել, քնել, ոտնասահնակներով սահել, իսկ ամենից շատ պառկում եմ անկողնում, և դրամայի կամ կոմեդիայի անձերը սկսում են գործել իմ առաջ. և շատ լաւ են ներկայացնում»:

1871 թւի ամառը Տօլստոյ անցկացրեց Սամարայի նահանգում, բաշկիրների մէջ: Նա հասարակ բաշկիրական վրանում յունարէն կարգում էր Հերոդոտը՝ աւելի և ավելի տարւելով այդ լեզուով: Միևնոյն ժամանակ նա մօտիկից դիտում էր բաշկիրների կեանքը: Այդ առիթով նա գրում է *Ֆէտին*:

«Թէ ինչի՞ համար ճակատագիրը ինձ գցեց այնտեղ, չը գիտեմ... Ճանճեր, անմաքրութիւն, ռամիկ բաշկիրներ, իսկ ես ուշադիր յարգանքով եւ երկրպագութեամբ լսում եմ, նայում եւ զգում, որ այդ բոլորը շատ կարեւոր է»:

Դա բնորոշ մի գիծ է Տօլստոյի բնաւորութեան մէջ. նա միշտ որոնել է և որոնում է կարեւորը և ամեն տեղ գտել է ու գտնում է: Նա կարեւոր բան է գտնում նաև թափառող բաշկիրների կենցաղում, որոնք ապա հերոսներ դարձան նրա մի քանի պատմածքների համար:

Տօլստոյի կեանքի և գործունէութեան վերջին շրջաններում նրան առանձնապէս զբաղեցնում են փիլիսոփայական, բարոյագիտական, կրօնական, նաև կեանքի և մահւան վերաբերեալ հարցեր. նա խորասուզում է այդ հարցերի վերաբերմամբ խոր մտածմունքների մէջ, միևնոյն ժամանակ չը մոռանալով իր մեծ արւեստը, — այն է՝ ստեղծագործական հանձարով նկարագրել մարդկային կեանքն ու հոգին և միշտ քննելով նրանց ճշմարտութիւն որոնողի տեսակէտից:

Նա միշտ «ուզեցել է բարոյապէս աւելի լաւ լինել», միշտ ձգտել է այդ բանին, և մինչև մահն էլ գնացել իր առանձին հոգեկան ճանապարհով, ինչպէս առանձին հոգեկան յատկութիւնների տէր և հանձարեղ մի մարդ, որին սահմանւած է գնալ ժամանակակից հասարակութեան առաջից և նոր ճանապարհներ բանալ — թէ իր համար և թէ այն հասարակութեան համար, որի գլուխ է է եղել նա կանգնած շատ տասնեակ տարիներ:

Այդպէս է եղել նա երկար կեանքի ընթացքում. նա միշտ առաջնորդել է՝ չը հետեւելով, չը նմանելով ոչ ոքի: Ինչպէս ասում է Ֆրանսիական բանաստեղծ Միւսէն, նա իր ստեղծագործութեան մէջ խմել է ու խմում է իր մեծ բաժակից, որին տիրապետում է, ինչպէս պէտք է: Այդպէս էին նայում նրա վրայ նաև եղբայրակից ռուս մեծ արւեստագէտ հեղինակները: Տուրգենևը իր նամակներում շատ բարձր է գնահատում Տօլստոյի տաղանդը: 1856 թւին նա ասել է նրան. Դուք հեռու կը գնաք: Աւելի ուշ՝ խօսելով համաշխարհային գրականութեան մասին՝ նա գրում է Տօլստոյի մասին:

«Մենք վաղուց գիտենք, որ նա մրցակից չունէ»: Իր մահւանից առաջ Տուրգենևը դիմեց Տօլստոյին մի սրտաշարժ կոչով, իր վերջին խնդրով.

«Իմ բարեկամ, վերադարձէ՛ք դէպի գրական գործունէութիւն! Իմ բարեկամ! Ռուս աշխարհի մեծ գրող, լսեցէ՛ք իմ խնդիրը!»:

Տօլստոյը գնահատում էր Տուրգենևին, թէև նրանց

յարաբերութիւնները երբեմն բարեկամական չեն եղել. նա ասում էր, թէ իր համար թանկ է Տուրգենևի կարծիքը, որ «նա կը հասկանայ»:

Տօլստոյի կենսագիրներէից մէկը շատ ճշմարիտ է ասում, որ «մի հայեացք ձգելով Տօլստոյի բազմազան գործունէութեան վրայ նրա ժամանակակից սերունդները պիտի շնորհակալ լինին ճակատագրից այն բոլորի համար, ինչ որ տւել է մեծ արւեստագէտի գործունէութիւնը»....:

1908 թ. օգոստոսի 28-ին լրացաւ այդ մեծ մարդու ծննդեան 80 ամեակը, և այդ առիթով լուսաւոր մարդկութիւնը, յարգանքներ մատուց Տօլստոյին և նրա գաղափարներին: Այդ մտքի և գրականութեան յաղթանակի տօնախմբութիւնն էր:

Ներկայ տարւայ հոկտեմբերի 28-ին վաղ առաւօտեան Տօլստոյն իր Եսանայա Պօլեանայից ճանապարհ ընկաւ դէպի յաւիտենականութիւն: Ծանապարհին Տօլստոյն այցելեց իր հազատ քրոջ՝ Կոմսուհի Մարիա Նիկողանային, որ Շամարդինի վանքում միանձնուհի է և հետեւեալ օրը շաբոնակելով ուղին, տկար մարմինը կանգ առաւ մի քանի օր Աստապօլօ աննշան երկաթուղային կայարանում: Աշխարհի աչքերը յառեց դէպի մեծ ուղևորը: Շրջապատեցին հարազատներն ու աշակերտները նրան: Հրաժեշտի ողջոյն տւաւ և հետեւեալ առաւօտ, կիրակի, 1910 թ. նոյեմբերի 7-ին ժամը 6-ին հոգին պացաւ երկինք:

Խոր սգի մէջ ընկաւ մտաւոր աշխարհը և յաւերժ յիշատակ երգելով հազարաւոր մարդիկ պարզ կադնի դաշտում աճիւնը տարան և երեքշաբթի, նոյեմբերի 9-ին, պահ տւին իր սիրած ծննդավայր Եսանայա Պօլեանում, Բլոբի վրայ, եօթ լորինների մէջ տեղը:

Տօլստոյի մարմինն ամփոփւեց քաղաքացիական ծէսով, առանց քահանաների: Սակայն հայ եկեղեցին կատարեց նրա յիշատակին, հէնց մահւան օրը, Մօսկւայի հայ եկեղեցում հոգեհանգիստ և հայերի անունից պսակ դրւեց նրա գերեզմանին:

Հայոց կաթողիկոսը շրջաբերական հեռագրով թեմական բոլոր առաջնորդներին հրահանգեց ամենուրեք թոյլատրել կատարել Տօլստոյի յիշատակին հոգեհանգիստներ: Մենք էլ գլուխ խոնարհեցնենք Ռուս աշխարհի մեծ բողոք, անմահ մարդու յիշատակի առաջ և ցանկանք իրազործւած տեսնել համամարդկային գաղափարները:

ԲԱՅԻՄԻ Է 1911 թ. ԲԵԺԵՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

XIX ԱՂԲԻԻՐ ԵՒ ՏԱՐԱԶ XXII

ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ ՀԱՆԴԵՍՆԵՐԻ

Հրատարակում են ճախ, բազմաբովանդակ, մասնակցութեամբ և եւրոպական յայտնի գրականագէտների, մանկավարժների և արեւոտագէտների:

ՏԱՐԵԿԱՆ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐԸ ՍՏԱՆՈՒՄ ԵՆ

- I. ԱՂԲԻԻՐ պատկերազարդ ամսագիրը «Մանկական Աշխարհ» յաւելւածով:
II. ՏԱՐԱԶ պատկերազարդ հանդէսը «Թատրոն և Երաժշտութիւն» յաւելւածով:
III. ԱՌՈՂՋԱՊԱՀ պատկերազարդ ամսաթիւը «Հոգու և Մարմնի» յաւելւածով:
IV. ԱՂԲԻԻՐԻ ԱԿՈՒՆԲ III և IV պրակներ:
V. ԳԵՂԱՓԵՋԻԿ ՕՐԱՑՈՅՑ 1912 թ.
VI. ԱՐՈՋԱ. Fantasia իրականութիւնից:
VII. ՈԳԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ, զբեղ նկար ապակեայ պատրաստ շրջանակով, յարմարեցրած թէ սեղանի վրայ դնելու և թէ պատից կախելու:

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ

ԱՂԲԻԻՐ տարեկան 3 ռ. Արտասահման. 5 ռ. Դպրոցական աշակերտների հասցէով 1 ռ.

ԱՌՈՂՋԱՊԱՀ » 2 ռ. (Արտասահման. 3 ռ.) 1—50 կ.

ԱՂԲԻԻՐ և ԱՌՈՂՋԱՊԱՀ 5 ռ. (Արտասահմ. 7 ռ.) 2 ռ.

ԱՂԲԻԻՐ, ԱՌՈՂՋԱՊԱՀ

ԱՂԲԻԻՐԻ ԱԿՈՒՆԲ

ԳԵՂԱՓԵՋԻԿ-ՕՐԱՑՈՅՑ

ԱՐՈՋԱ, ՈԳԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

Բոլոր յաւելւածներով և պրէմիաներով

Ապառիկ և մաս-մաս բաժանորդագրութիւն չի բնդունւում:

Այն դպրոցները, որ 50 բաժանորդ կը տան Աղբիւրին, նրանց կուգարկէ 5 օրինակ Աղբիւր չքաւոր աշակերտների համար:

Հասցէն Тифлис. Редакция «АГБЮР» կամ «ТАРАЗ»

Tiflis, (Caucase) Direction «Agbür» կամ «Taraz»

Խմբագիր-Հրատարակիչ՝ ՅԻԴԻԱՆ ՆԱԶԱՐԵԱՆ

«Ազգային գրադարան»

NL0322284

